

ДЖЕРЕЛА МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА

Магдебурзьке право – феодальне міське право, що склалося в німецькому місті Магдебурзі, а згодом поширилося на багато інших міст Європи, стало символом феодального міського самоврядування. Інтенсивне зростання міст і зародження міського права в Німеччині прийнято пов'язувати з наслідками походів у X-XI ст. німецьких імператорів до Італії, де вони ознайомилися з містами, за зразком і звичаєм яких, зокрема, було засновано низку саксонських міст на ріках Заалі, Ельбі та Одері. Проте вільні міські громади з цеховою організацією та правом на самоврядування і власну юрисдикцію у старих і новостворених містах загалом формуються лише наприкінці XII ст. З'являються власне міські суди, які спочатку розглядали ринкові спори, але згодом охопили своєю юрисдикцією все населення міста і витіснили з ужитку ленне та дворове право у містах. Так з практики міських судів виникло міське право.

На першопорах магдебурзьке право було звичаєвим правом. У подальшому за відсутності офіційного збірника права, до джерел магдебурзького права можна

віднести правові роз'яснення, що надавались Магдебургом для філіальних міст. Правові роз'яснення – збірники правових норм, що регулювали різні аспекти міського життя. Найстарішим пам'ятником магдебурзького права став привілей архієпископа Віхмана, виданий 1188 р. у зв'язку з пожежами у містах. Привілей складався з 9 артикулів, де говорилося про:

- непоширення термінів давності щодо грабежів і вбивства;
- продовження процесу судового розгляду при виконанні сторонами своїх службових обов'язків за межами міста;
- скорочення судового процесу до одного дня, якщо однією із сторін виступав гість – мешканець іншого міста, та усував кругову відповідальність родини за вбивство або тілесні ушкодження.

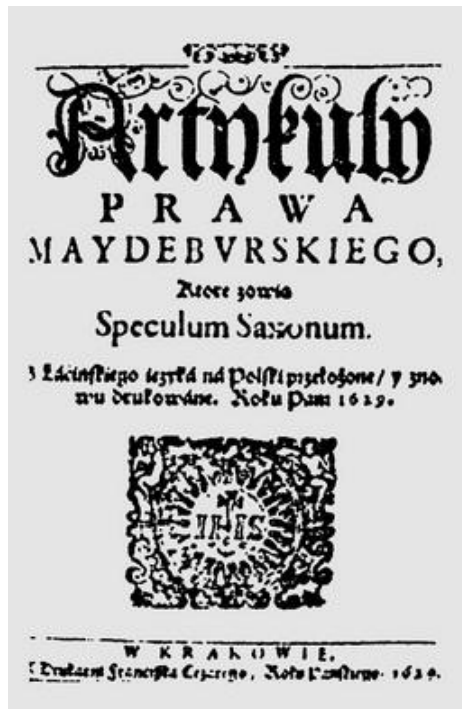
Архієпископ Віхман фон Зебург
(надгробна плита у
катедральному соборі в м.
Магдебург)

Цілий ряд артикулів привілею архієпископа Віхмана стосувались процесуального права, де було встановлено порядок розгляду справ у гостинному і потрібному суді та за відсутності лавників. Також згадувалось про наявність у місті бурдінгу - найдавнішого органу міського самоврядування, де рішення приймалися більшістю голосів. Завершується документ підписами свідків. Положення у привілеї підтверджують, що у ньому модифікувались діючі правові норми, а не обґрунтовувалось повністю нове міське право. Значення так званого «старого магдебурзького права» підтверджується його використанням іншими містами вже з середини XII ст.: мм. Стендаль, Лейпцигом, Ютербогом.

У правовому роз'ясненні 1241 р., яке отримало місто Бреслау (Вроцлав), містились норми, що регулювали правовий статус гостей міста, заборонялось стягнення податків і зборів під час ярмарків та визначались військові обов'язки мешканців міста. Також встановлювався склад колегії шиффенів у кількості 12 осіб. Крім того, встановлювалась кримінальна відповідальність за вчинення окремих злочинів та відповідальність боржників за невиконання та неналежне виконання зобов'язання.

Правові роз'яснення магдебурзьких шиффенів для Бреслау 1261 та 1295 рр. стали правовою основою для створення Магдебурзько-Бреславського систематизованого шиффенського права.

Внаслідок надання іншим містам магдебурзького права і надіслання туди правових повідомлень магдебурзьких шиффенів Вейхбільд магдебурзький враховував не тільки право, що діяло в Магдебурзі, а також право, що з певними модифікаціями діяло в інших містах. Під терміном Вейбільд (Weichbild) у німецькій мові розуміли межу, територію міста і воно складалось з двох понять – старосаксонського вік (wik) чи старонімецького вейх (weich), що означало групу будинків самостійного поселення і bilida (recht) – право. Поняття Вейхбільд, що

було відоме у Вестфалії з XII ст. спочатку стосувалось особливої форми договорів про надання земельних ділянок, що передавались у поселення. На першопорах Вейхбільд (межа, територія міста) не мало нічого спільного з міським правом, а з XIV ст. у саксонському Вейбільдрехті (Weichbildrecht) даний термін вживається щодо міського магдебурзького права.

Поступово значення магдебурзького суду шиффенів значно зросло після збільшення кількості «дочірних», «внучатих» та «правнучатих» міст, які звертались до материнського міста Магдебургу з апеляціями та направленнями до них шиффенських вердиктів (вироків). Про авторитет і значення магдебурзьких шиффенів свідчать факти звернення до них судів міст, що володіли іншими міськими

правами. Зокрема до Магдебургу за роз'ясненнями звертались міста Ганзейського союзу, котрі володіли Любекським правом. При цьому звернення до Магдебурзького шиффенського суду з апеляцією передбачало сплату значних коштів, що йшли на потреби кур'єрів та так званого «письмового збору». І це незважаючи на те, що «вирок не повинен продаватись». Дані кошти сплачували сторони процесу. Магдебурзьке право передбачало звернення з апеляцією до материнських міст. Із позовною заявою могли звертатись органи міського самоврядування з власної ініціативи або сторони процесу.

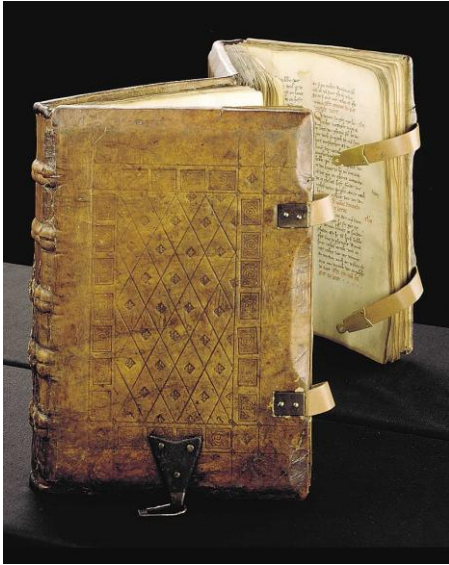
Роз'яснення з конкретних судових справ, що надсилались материнськими містами меншим містам, дочірним та внучатим, отримали назву **ортилі** (ordele, urthell), в перекладі з німецької – **вирок**. Ортилі були не тільки судовими рішеннями, але і тлумаченнями правових норм. Ортилі трактувались як джерела права. Більшість

Ратуша Магдебурга

ортилів не були датованими і розпочинались певною формулою «ми, шиффени міста Магдебург, ознайомлені і маєм сказати своє слово» або «насамперед ми, шиффени з Магдебургу, для права» та завершувались терміном «з правовою дорогою». Структурно ортилі складались з двох частин питань і відповідей, і вони часто містились разом із правовим роз'ясненням. Збірники ортилів мали на меті надати допомогу судам при розгляді аналогічних справ. Вони укладались за хронологічним (по мірі їх надходження з Магдебургу) або систематичним принципом.

Ортилі базувались на «Саксонському Зерцалі», «Вейхбільді» та інших книгах міського права. Магдебург надсилав для інших міст значну кількість ортилів. Так місто Згоржелець протягом 1414-1547 рр. отримало 450 правових роз'яснень і ортилів, Бреслау в 1425-1544 рр. близько кількох сотень та ін.

Рукопис Саксонського зеркала (близько 1385 р.). Бібліотека м. Дуйсбург

До несистематичних збірників ортилів можна віднести:

- краківсько-вrocławський збірник ортилів, що були створені в кінці XIV ст.;
- зібрання ортилів для Вроцлава і Кракова, що містились у Торунському кодексі XIV-XV ст.;
- Познанський кодекс, де містяться ортилі 1397-1427 рр.

До систематичних збірників ортилів відносяться так звані «Магдебурзькі питання», магдебурзько-вrocławське систематичне право та ін.

На основі «Саксонського Зеркала», правових роз'яснень магдебурзького Вейхбільду і ортилів виникали різні книги міського права, що також стали джерелами магдебурзького права. До них відносять «Liber legum secundum» (Книга знаків відмінностей), Старе кульменське право, «ІХ книг магдебурзького права», «Книга міського права міста Легниці», «Книга ельблондського міського права», «Познанська книга магдебурзького і місінського права», «Квіти Саксонського зеркала», «Квіти магдебурзького права» та ін.

Незважаючи на велике значення магдебурзького права та його поширення у європейських країнах, не існувало єдиного кодексу міського права. Вперше спроба систематизації магдебурзького права була проведена у 1568 р. за рішенням міської ради Магдебургу. Але вона не включала у повному обсязі джерел магдебурзького права і регулювала лише окремі положення спадкового, цивільного та кримінального права. Іншою проблемою для дослідження джерел магдебурзького права у повному обсязі стало знищення під час 30-річної війни військами Тіллиса у 1631 р. будинку магдебурзьких шиффенів, де зберігався архів суду, у якому містились копії ортилів, що направлялись іншим містам. Під час пожежі 1631 р. було також втрачено реєстр правових повідомлень, що направлялись іншим містам.

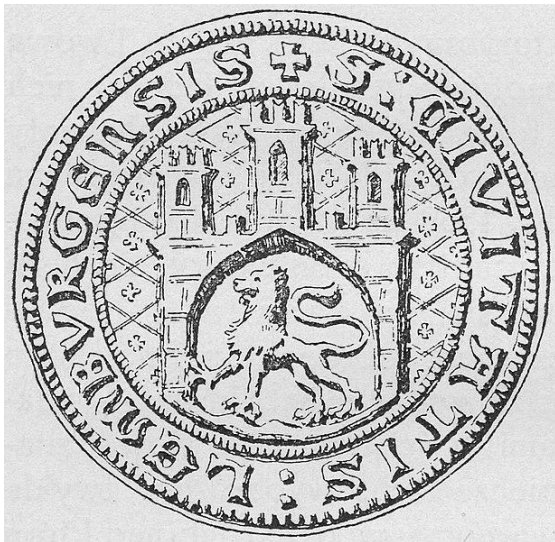

Рукописна сторінка Саксонського зеркала

Магдебурзьке право в Україні

Магдебурзьке право почало поширюватися на українські землі разом із появою тут німецьких колоністів, кількість яких значно зросла у період правління Русі Данила Галицького та нападу монголів хана Батия у 1240-1241 рр. Данило Галицький та його наступники заохочували переселення німецьких колоністів різними привілеями, бажаючи розбудувати міста за європейськими зразками, поживати торгівлю і промисел, а також підвищити економічний статус держави.

У період існування Руського королівства (Галицько-Волинської держави) магдебурзьким правом володіли Львів, Володимир, Перемишль, Ярослав та інші міста. Після смерті Болеслава – Юрія II Тройденовича Галичину захопив польський король Казимир III Великий. Остаточо Галичина відійшла до Польського королівства у 1349 р., а Волинь – до Великого князівства Литовського. Поширення магдебурзького права на українських землях було пов'язано з загальноєвропейськими тенденціями розвитку міст і переселенням туди німецьких колоністів, а також політикою володарів Галицько-Волинської держави (Руського королівства) з розбудови міст.

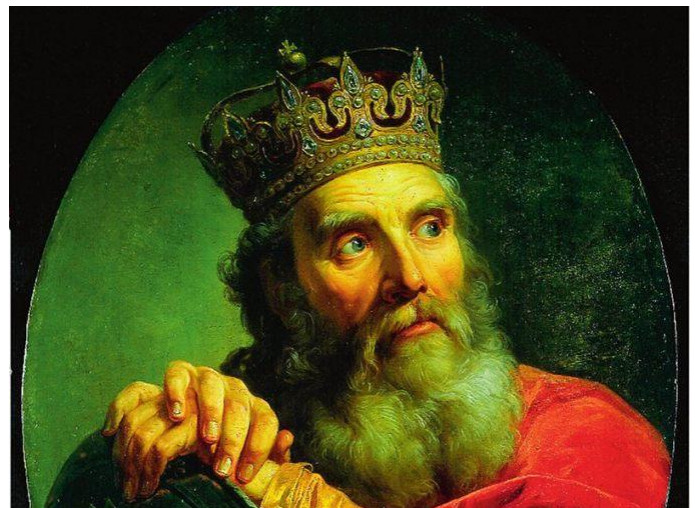

У 1356 р. король Казимир III Великий надав Львову привілей на магдебурзьке право, яке поширювалося на всіх мешканців міста – українців, поляків, німців, вірменів, євреїв, татар і сарацинів, проте на думку багатьох дослідників цей привілей був повторним локаційним привілеєм, а вперше магдебурзько-вроцлавське систематизоване лавницьке право Львів отримав у 1261-1295 рр.

Для покращення матеріального стану міста у нього було інвестовано 70 франконських ланів.

Загалом магдебурзьким правом володіли 400 міст і сіл на Галичині, а у складі Речі Посполитої на українських землях цим правом володіли понад 700 міст.

На українських землях, що увійшли до складу Великого князівства Литовського, магдебурзьке право почало поширюватися дещо пізніше і не такими швидкими темпами – у XIV-XV ст. У 1374 р. князі Георгій та Олександр Корятовичі надали місту Кам'янець-Подільському

Ян Казимир III (1310-1370рр)

магдебурзьке право. Воно стало найбільшою та найважливішою фортецею в Україні.

У 1432 р. магдебурзьке право отримав Луцьк, який став новим центром Волині. Переважну кількість міст Волині, що володіли магдебурзьким правом, становили приватновласницькі міста, які належали магнатським родинам Острозьких, Вишневецьких, Заславських, Сангушків та ін. Окрім магдебурзького права в українських містах Волині і Підляшшя діяло кульменське (хелмінське) право.

У 1498 р. магдебурзьке право отримала столиця України – місто Київ.

Пам'ятник магдебурзькому праву у м. Київ

Згодом магдебурзьке право поширилося і на інші міста Правобережної України. У 1543 р. його отримала Стара Синява, у 1578 р. – Літин, у 1585 р. – Корсунь, у 1529 р. – Чигирин, у 1564 р. – Звенигород, у 1615 р. – Біла Церква та ін.

Поряд із наданням магдебурзького права траплялися й випадки його позбавлення, зокрема у 1589 р. у Білої Церкви, коли міщани надали зброю та продовольство повсталим козакам. Відновлення відбулося лише через 30 років. Схожі випадки у 1595 р. зафіксовано у містах Корсунь та Брацлав. Унаслідок війн і пожеж на українських землях дуже часто відбувалося повторне надання магдебурзького права.

На Лівобережній Україні магдебурзьке право стало поширюватися наприкінці XVI ст. У 1585 р. його отримало місто Переяслав, у 1620 р. – Стародуб (тепер Російська Федерація),

у 1623 р. – Чернігів та ін.

Полтава отримала магдебурзьке право на основі привілеїв останнього українського гетьмана К. Розумовського у 1752 р. Українські дослідники зазначають, що магдебурзьке право було надане Полтаві ще в період Речі Посполитої, а привілей 1752 р. був повторним, релокаційним.

На українських землях діяли **три різноманітні моделі** магдебурзького права. Перша модель функціонувала на західноукраїнських землях, де воно почало поширюватися ще у Галицько-Волинській державі і здійснювалося за посередництва німецьких колоністів. Правовий устрій західноукраїнських міст був найбільш наближеним до устрою німецьких, польських та інших європейських міст. Керівниками цих міст були бургомістри, які почергово обиралися з кола радників.

Польський Сенат. Зображення зі Статуту Ласького

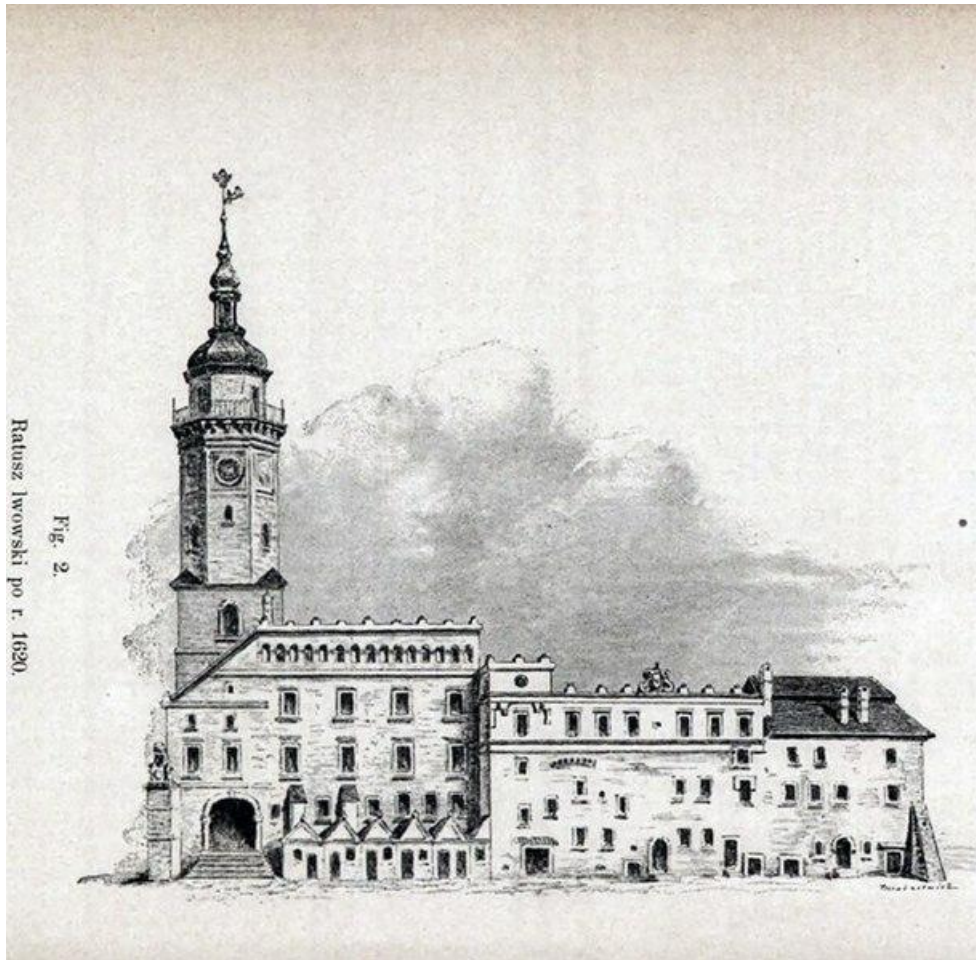
Безпосередні зв'язки з Магдебургом мало лише місто Львів, від якого одержувало ортілі. Воно мало найвищий рівень самоврядування серед українських міст із магдебурзьким правом, було зразковим для них, так званим материнським містом. Львівська міська рада виконувала функції апеляційного суду (обергофу) для українських міст у складі Польського королівства, а пізніше – Речі Посполитої, що володіли магдебурзьким правом.

Інша модель діяла у місті Києві та інших українських містах, що перебували у складі Великого князівства литовського, а пізніше – Речі Посполитої. Керівниками цих міст були війти, які виконували адміністративні та судові повноваження.

Третя модель міського самоврядування функціонувала у містах Гетьманщини, де поряд із джерелами магдебурзького права і Саксонського Зеркала використовувалися Литовські статuti, українське звичаєве право та нормативно-правові акти органів влади Гетьманщини – це, зокрема:

- «Процес краткий приказний» 1734 р.;
- «Економіка краткая» 1734 р.;
- «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р.;
- «Права малоросійські з книг Статуту, Саксону і Порядку виписаних» 1744-1757 рр.;

- «Суд і розправа в правах малоросійських» 1750 р.;
- «Книга статут и прочне права малоросийские» 1764 р.;
- «Екстракт малоросійських прав» 1767 р.;
- «Екстракт із указів, інструкцій і установлень» 1786 р.;
- «Зібрання малоросійських прав» 1807 р. та ін.

Львівська ратуша 1620 р.

Негативний вплив на розвиток місцевого самоврядування на основі магдебурзького права спричинило втручання московських царів у діяльність українських міст. На українських землях у складі Російської імперії магдебурзьке право було ліквідовано 1831 р. У Києві, що мав особливий статус, магдебурзьке право було скасоване наприкінці грудня 1834 р.

В Україні застосовували і різновиди магдебурзького права, які, окрім того, діяли як у містах, так і у селах, - кульмське (хелмінське) право та новомаркське (шведське) право. Перше діяло на Підляшші та Волині. Друге – на західноукраїнських землях у Галичині.

Отже, магдебурзьке право сприяло формуванню в Україні самоврядування, громадянського суспільства, демократизму та регламентувало міське життя на підставі правових норм, створювало правову основу для належного функціонування міст. Майже всі українські міста, що перебували у складі Галицько-Волинської держави, Польського королівства, Великого князівства Литовського та

Гетьманщини, володіли магдебурзьким правом. У середині XVIII ст. міст, що мали магдебурзьке право, налічувалося близько 1 000. Магдебурзьке право справило значний вплив на розвиток місцевого самоврядування в Україні у XIV –XIX ст.

Рекомендована література:

Білоус Н.О. До питання про запровадження магдебурзького права в Києві. *Український історичний журнал*. 2008. № 1. С. 123-134.

Дарнопих О.Г. Магдебурзьке право як елемент становлення місцевого самоврядування в українських містах. *Конституційно-політичний процес в Україні: ідеї, досвід, проблеми: збірник наукових статей (за матеріалами XVIII Харківських політологічних читань)*. – Харків: Право. 2006. С. 32-33.

Дарнопих О.Г. Магдебурзьке право в Україні: історія і сучасність. *Соціально-політичні та соціально-правові проблеми сучасності: збірник наукових тез (за матеріалами XV Харківських політологічних читань)*. – Харків: НЮАУ. 2004. С. 63-65.

Кобилецький М. Вплив магдебурзького права на розвиток місцевого самоврядування в Україні (XIV-XIX століття). *Право України*. 2020. № 1. С. 212-223.

Кобилецький М. Джерела магдебурзького права. *Актуальні проблеми тлумачення і застосування юридичних норм: збірник статей учасників міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професора П.О. Недбайла. 28-29 березня 2008 року*. – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка. 2008. С. 27-28.

Юридична енциклопедія: у 6 т. - Київ: Українська енциклопедія, 1998. – Т. 3: К-М/ редкол. Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. – 792 с.